

ԿՈԼԵԿՏԻՎ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆԱՅԻՆ
ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ԱՌԱՆՋՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ. ՔԱՂԱՔԱԳԻՏԱԿԱՆ
ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ ՆԱՏՕ-Ի ԵՎ ՀԱՊԿ-Ի ՕՐԻՆԱԿՈՎ*

*Տ. Տ. ՔՈՉԱՐՅԱՆ, գնդապետ, քաղաքական գիտությունների
դոկտոր, պրոֆեսոր, ՀՀ ՊՆ ՊԱՀՀ-ի պետի կրթության և գիտության
գծով տեղակալ – ԱՌՀԻ-ի պետ*

Ամենաընդհանուր բնորոշմամբ՝ Կոլեկտիվ անվտանգության ձևաչափով միավորվում են այն պետությունները, որոնք բացառում են իրենց միջև պատերազմի հնարավորությունը և հետապնդում են ընդհանուր անվտանգության նպատակներ՝ մեկ դաշնակցի վրա հարձակումը համարելով հարձակում բոլոր դաշնակիցների վրա: Դրանք Կոլեկտիվ դաշինքային մոդելի առանցքային սկզբունքներից են:

Կոլեկտիվ անվտանգությունը հիմնված է այն գաղափարի վրա, որ անվտանգությունը բխում է բոլոր պետությունների շահերից, և անվտանգության դեմ ուղղված սպառնալիքներին դիմակայելու համար հաճախ պահանջվում է միասնական միջազգային արձագանք: Պետությունները համաձայնում են դիմակայել անվտանգության սպառնալիքներին և կիսել խաղաղության պահպանման կամ դրա պարտադրանքի ծախսերը¹: Կոլեկտիվ, կամ համատեղ, պաշտպանությունը մի պայմանավորվածություն է, որը սովորաբար ձևակերպվում է պետությունների միջև համապատասխան պայմանագրով, որով անդամ պետությունները պարտավորվում են մասնակցել անդամ պետության պաշտպանությանը, եթե այն ենթարկվում է կազմակերպությունում չներգրավված մեկ այլ պետության ագրեսիային²:

ՄԱԿ-ի Կանոնադրությունը տարբերում է Կոլեկտիվ անվտանգության ապահովման մի քանի հիմնական մեխանիզմներ՝ վեճերի խաղաղ կարգա-

* Հոդվածը նախնական տարբերակով ստացվել է 10.10.2023: Հոդվածի գրախոսությունը ստացվել է 07.11.2023:

¹ Stu Thomas G. Weiss, David P. Forsythe, Roger A. Coate, Kelly-Kate Pease. The United Nations and Changing World Politics. New York, 2017, P. 18:

² Stu Inis L. Claude, Jr. Collective Security as an Approach to Peace. "Classic Readings and Contemporary Debates in International Relations". Ed. by Donald M. Goldstein, Phil Williams, & Jay M. Shafritz. Belmont, 2006, PP. 289–302:

վորում (գլուխ VI), գործողություններ խաղաղության վտանգման, խաղաղության խախտման և ագրեսիայի առնչությամբ (գլուխ VII) և տարածաշրջանային համաձայնություններ (գլուխ VIII): Բացի այդ, Կանոնադրության 51-րդ հոդվածը սահմանում է. «Սույն կանոնադրությունը ոչնչով չի խաթարում անհատական կամ կոլեկտիվ ինքնապաշտպանության անկապտելի իրավունքը Միավորված ազգերի կազմակերպության որևէ անդամի հարձակման ենթարկվելու դեպքում, քանի դեռ Անվտանգության խորհուրդը չի ձեռնարկի միջազգային խաղաղության ու անվտանգության պահպանման միջոցառումներ: Անդամների կողմից իրենց ինքնապաշտպանության իրավունքն իրականացնելու միջոցառումների մասին անմիջապես հաղորդվում են Անվտանգության խորհրդին և, սույն կանոնադրության համաձայն, ոչ մի կերպ չեն ազդում Անվտանգության խորհրդի հեղինակության ու լիազորության վրա՝ ցանկացած ժամանակ ձեռնարկելու այնպիսի գործողություններ, որոնք նա անհրաժեշտ կհամարի միջազգային խաղաղությունն ու անվտանգությունը պահպանելու կամ վերականգնելու համար»³:

«Բրիտանիկա» հանրագիտարանը «կոլեկտիվ անվտանգություն» հասկացությունը սահմանում է այսպես. «մի համակարգ, որով պետությունները փորձել են կանխել կամ դադարեցնել պատերազմները: Կոլեկտիվ անվտանգության վերաբերյալ պայմանավորվածության համաձայն՝ որևէ պետության դեմ ագրեսիոն համարվում է ագրեսոր մյուս բոլոր պետությունների դեմ, որոնք միասին գործում են ագրեսորին հետ մղելու համար»⁴: Մեր հայրենական ռազմաքաղաքական մշակույթում ընդունված է կոլեկտիվ անվտանգության հետևյալ սահմանումը. «Համաշխարհային կամ տարածաշրջանային մասշտաբով կամ որևէ միջպետական կազմակերպության շրջանակներում խաղաղության և անվտանգության պահպանման համակարգ, որն ապահովվում է մասնակից պետությունների համատեղ համաձայնեցված ջանքերով»⁵:

Կոլեկտիվ անվտանգության ապահովման ամենավաղ ձևերից մեկը խմբային համակարգն է (միություններ, դաշինքներ, դաշնադրություններ), որը հիմնված է ուժերի հավասարակշռության գաղափարի վրա: Միությունները պետությունների օրինական, պաշտպանական կազմակերպություններ են, որոնք ստեղծվել են ազգային ներուժի համակարգված օգտագործման նպատակով՝ ցանկացած սպառնալիքներից իրենց անդամների անվտանգությունը կամ պաշտպանությունն ապահովելու համար: Անվտանգության հավաքական մոդելների բնորոշ տարրերն են.

³ Տես «Միավորված ազգերի կազմակերպության Կանոնադրություն»: Ե., 2005, էջ 30, հոդ. 51:

⁴ Տես "Collective security". "Britannica" (<https://www.britannica.com/topic/collective-security>):

⁵ Տես Ղ. Ս. Չիլինգարյան, Ե. Լ. Երզնկյան, Պաշտպանական-անվտանգային տերմինների բացատրական հայերեն-ռուսերեն-անգլերեն, ռուսերեն-հայերեն, անգլերեն-հայերեն մեծ բառարան: Ե., 2015, էջ 74:

- սահմանափակ թվով պետությունների միջև ռազմաքաղաքական պայմանագրերի համակարգը,
- կողմնորոշվածությունը դեպի մի խումբ պետությունների շահերի պաշտպանությունը հիմնականում ռազմական միջոցներով,
- անվտանգության հարցերում գործողությունների և՛ համադասվածությունը, և՛ համակարգվածությունը⁶:

Միությունները կազմվում են «շահերի համընկնման» հիմքով և միջպետական համագործակցության հատուկ դրսևորում են: Եվ այս համատեքստում ռազմաքաղաքական համագործակցության հիմնական նպատակը այնպիսի «կոլեկտիվ բարիքի արտադրությունն» է, ինչպիսին անվտանգությունն է⁷:

Ուժերի հարաբերակցության տեսությունը ներկայումս առավել ճշգրիտ պատասխանն է այնպիսի հարցերի, ինչպիսիք են՝ ի՞նչ պայմաններում են ստեղծվում դաշինքները. ի՞նչն է որոշում, թե ով ում հետ է դաշնակցում. ինչպե՞ս է ձևավորվում դաշնակիցների միջև ծախսերի և օգուտների բաշխման համակարգը: Սակայն գործնականում ուժերի հարաբերակցության տրամաբանությունը այս հարցերին միայն մասամբ է պատասխանում, քանի որ այստեղ էական դեր են խաղում նաև մի շարք գործոններ, ինչպիսիք են միջազգային ասպարեզում գործելու ավանդական ոճը, ազգերի միջև պատմական համակրանքն ու հակակրանքը, հակադիր կողմնորոշումներ ունեցող պետությունների միջև երկընտրանքը, տվյալ դաշինքում հակակրանքի «արժանացած» պետության առկայությունը և այլն:

Ուղղվարական մշակույթի առումով պետությունները կարելի է բաժանել 2 խմբի՝ պետությունների, որոնք գերադասում են իրենց ազգային նպատակներին հասնել կոլեկտիվ համակարգերում (օրինակ՝ Մեծ Բրիտանիա, Գերմանիա, Ֆրանսիա, Ռուսաստան), և պետությունների, որոնք նախընտրում են միայնակ գործելու եղանակը՝ հենվելով զուտ իրենց հնարավորությունների վրա (Իսրայել, Չինաստան):

Թեև կոլեկտիվ անվտանգության գաղափարը հարում է Կանտի «հավերժական խաղաղությանը»⁸, սակայն համընդհանուր մասշտաբներով իր գազաթնակետին հասավ միայն 20-րդ դարում⁹: Կոլեկտիվ անվտանգության առաջին ժամանակակից կազմակերպություն ստեղծելու փորձի մարմնա-

⁶ Stue G. H. Snyder. Alliance Theory: A Neorealist First Cut. "Journal of International Affairs", 1990, Vol. 44, N 1:

⁷ Stue, օրինակ, С. А. Медведев, И. А. Томашов. Безопасность как общественное благо: повестка дня для ЕС и «Группы восьми». «Вестник международных организаций» 2009. № 2 (<https://iorj.hse.ru/data/2011/01/21/1208902389/Security.pdf>):

⁸ Stue Immanuel Kant. To Perpetual Peace: A Philosophical Sketch. Indianapolis, 2003:

⁹ Եղել են, օրինակ, համահունական դաշինքներ (Պելյուպոնեսյան, ծովային և այլն), սակայն, կարծում ենք, որ դրանք դժվար է համարել անվտանգության համակարգեր, քանի որ ունեցել են փոփոխական կազմ և պայմանավորված են եղել իրավիճակային շահերով կամ պարզապես ուժեղ պետության ուժային պարտադրմամբ:

վորումն է Ազգերի լիգան, որը կազմավորվել էր առաջին համաշխարհային պատերազմից հետո: Այն ստեղծվել է 1919 թվականին Փարիզի հաշտության խորհրդաժողովում և ինքնիշխան պետությունների առաջին կազմակերպությունն էր, որը նախատեսված էր համընդհանուր վեճերը կարգավորելու և պատերազմները կանխելու համար⁹:

Ազգերի լիգայի պայմանագրի 10-րդ հոդվածը նախատեսում էր կոլեկտիվ գործողություններ անվտանգության դեմ ուղղված սպառնալիքները չեզոքացնելու համար¹⁰: Սակայն լիգան ոչ միայն չկարողացավ զսպել Գերմանիայի, Իտալիայի և Ճապոնիայի ագրեսիան, այլև ընդհանրապես չեղավ կենսունակ, իսկ կոլեկտիվ անվտանգության հայեցակարգը երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո ստվերվեց կոլեկտիվ պաշտպանության գաղափարով, որի առարկայական մարմնավորման առավել ցայտուն օրինակներն են Հյուսիսատլանտյան դաշինքը (ՆԱՏՕ-ն) և Վարշավյան պայմանագրի կազմակերպությունը (ՎՊԿ-ն): Այսպիսով՝ կոլեկտիվ պաշտպանությունը, 20-րդ դարի սկզբում ձևավորվելով որպես զուտ ռազմամարտավարական միջոցառումների համախումբ, հետագայում ապրեց տեսական ու գործնական զարգացում, և նրա կազմակերպությունները բավական արագ վերածվեցին համախոհ պետությունների տարածաշրջանային պաշտպանական – անվտանգային կազմակերպությունների:

Որպես այս գաղափարի տեսական զարգացման օրինակ նշենք անվտանգության անբաժանելիության գաղափարի ծագումը: Այսպես. 1975 թ. Հելսինկյան եզրափակիչ ակտում ամրագրված էր հավասար և անբաժանելի անվտանգության սկզբունքը: Դրա իմաստն այն էր, որ եվրատլանտյան պետությունները պատրաստակամ էին պահպանելու ստատուս-քվոն և խաղաղությունը: Ըստ այդմ անբաժանելի անվտանգության սկզբունքն արտահայտում էր, որ «համագործակցությունը շահավետ է բոլոր մասնակից պետությունների համար, քանի որ մասնակից պետությունում գոյություն ունեցող և (կամ) ամբողջ մասնակից պետության անվտանգային անապահովածությունը կարող է ազդել բոլորի բարեկեցության վրա»¹¹: Գործնականում դա նշանակում է, որ «պետությունները չպիտի ամրապնդեն իրենց անվտանգությունը այլ պետությունների հաշվին»: Այս թեզը դարձավ կոլեկտիվ անվտանգության հիմնարար սկզբունքներից մեկը:

Հարկ է նշել, որ կոլեկտիվ անվտանգության (պաշտպանության) հայեցակարգի զարգացումը թելադրված էր համաշխարհային իրողությունների զարգացմամբ: Յուրաքանչյուր պետություն արդեն ի վիճակի չէր զուտ իր

⁹ Stu "Comparison with the League of Nations". "Nations Encyclopedia" (<http://www.nationsencyclopedia.com/United-Nations/Comparison-with-the-League-of-Nations.html>):

¹⁰ Stu "The Covenant of the League of Nations". "League of Nations", 28 April 1919 (<https://www.refworld.org/docid/3dd8b9854.html>):

¹¹ Stu *Marc Perrin de Brichambaut*. The Indivisibility of Euro-Atlantic Security. Speech at the 18th Partnership for Peace Research Seminar. Vienna Diplomatic Academy, 4 February 2010, P. 1 (<https://www.osce.org/sg/41452>):

ներուծի հաշվին հաղթահարելու ծագող բազմաթիվ ու տարաբնույթ սպառնալիքները, ուստի փորձում էր այդ նպատակով երկբևեռ աշխարհում գտնել վստահելի դաշնակիցներ:

Անվտանգության նման մոդելի կարևորությունը ավելի ու ավելի է մեծանում արդի ժամանակներում, երբ երկրները դժվարանում են վստահել միմյանց: Այդպես էր «Սառը պատերազմի» սկզբում, երբ դրվեց եվրոպական անվտանգության ժամանակակից ճարտարապետության հիմքը¹²: Սակայն այդ ժամանակ եվրոպան բաժանված էր երկու՝ կապիտալիստական և սոցիալիստական, հասարակակարգային ճամբարների, և մի ճամբարի միավորումը կոլեկտիվ անվտանգության կազմակերպության ձևով¹³ (ՆԱՏՕ, 1949 թ.) հսկայական առավելություն էր տալիս նրան մյուսի նկատմամբ: Ըստ այդմ 1955 թ. ստեղծվեց Վարշավյան պայմանագրի կազմակերպությունը: ԽՍՀՄ փլուզումից հետո ձեռնարկվեցին նախկին խորհրդային հանրապետությունները միավորելու փորձեր, որոնցից առավել արգասաբերը եղավ 2002 թ. Ռուսաստանը և նրա դաշնակիցներին միավորած Հավաքական անվտանգության պայմանագրի կազմակերպությունը (ՀԱՊԿ)¹⁴, որն իրականում արտացոլում է կոլեկտիվ պաշտպանության գաղափարը:

Այս երկու կազմակերպությունները, լինելով տարածաշրջանային անվտանգություն ապահովող կառույցներ, ըստ էության, հետապնդում են հիմնականում նման նպատակներ՝ ապահովել իրենց անդամների ռազմաքաղաքական ու ռազմական անվտանգությունը: Իհարկե, իրենց ընդգրկմամբ դրանք միանգամայն տարբեր են, քանի որ ՆԱՏՕ-ին անդամակցում են գրեթե բոլոր եվրոպական երկրները, ԱՄՆ-ը և Կանադան, մինչդեռ ՀԱՊԿ-ում մասնակցում են հետխորհրդային տարածությունում եղած ոչ բոլոր պետությունները, սակայն դրանք բավական բևեռացված կառույցներ են և փաստացի որոշակիորեն նաև հակամարտում են միմյանց հետ:

Ե՛վ ՆԱՏՕ-ն, և՛ ՀԱՊԿ-ը գործում են ՄԱԿ-ի Կանոնադրության սկզբունքներին համապատասխան, իրենց տարածքներում ունեն դաշնակցային զորակայաններ, պայքարում են ահաբեկչության, թմրանյութերի ապօրինի շրջանառության ու մարդկանցով առևտրի դեմ և ռազմաքաղաքական դաշինքի մեկ անդամի վրա զինված հարձակումը դիտում են որպես ագրեսիա բոլոր անդամ պետությունների դեմ:

Այսպիսի նմանությունները հիմք են տալիս ՀԱՊԿ-ը համարելու ՆԱՏՕ-ին հակակշիռ ստեղծված կազմակերպություն¹⁵, չնայած այն հանգամանքին, որ

¹² Stu *Stefan Popov*. NATO Expansion: From Collective Defence to Collective Security. "Perspectives", 1999, N 13:

¹³ Stu "Справочник НАТО". NATO. Brussels, 2001, с. 523:

¹⁴ Stu «От договора к организации: История создания, основы деятельности, организационная структура». Организация договора о коллективной безопасности (<https://odkb-csto.org/25years>):

¹⁵ Stu, օրինակ, «ОДКБ будет адекватно реагировать на действия НАТО». ОДКБ, 23.09.2014 (https://odkb-csto.org/news/smi/odkb_budet_adekvatno_reagirovat_na_deystviya_nato/#loaded); *Andrey Vadimovich Novikov*. Military and political

դեռ 2009 թվականի փետրվարին ՀԱՊԿ-ի Գլխավոր քարտուղար Նիկոլայ Բորդյուժան հերքել էր դա¹⁶: Հարկ է նաև հիշել, որ ժամանակին ՀԱՊԿ-ի ղեկավարությունը համագործակցելու առաջարկությամբ դիմել էր ՆԱՏՕ-ին, սակայն համաձայնություն չէր ստացել¹⁷: Ի տարբերություն Հյուսիսատլանտյան պայմանագրի դաշինքից՝ ՀԱՊԿ-ը ձեռնարկել է ընդամենը մեկ խաղաղարարական օպերացիա, որը 2022 թ. իրագործվել է այդ կազմակերպության պատասխանատվության գոտում՝ Ղազախստանում, և որին մասնակցել է նաև Հայաստանը¹⁸:

Անվտանգության ապահովման համատեքստում կարևոր են նաև ՆԱՏՕ-ի և ՀԱՊԿ-ի ռազմավարական հայեցակարգների գնահատումն ու առադրումը:

ՆԱՏՕ-ի ստեղծումից ի վեր եղել են երկու հստակ պատմական ժամանակաշրջաններ, որոնց ընթացքում զարգացել է ՆԱՏՕ-ի ռազմավարական մտածողությունը՝ «Սառը պատերազմի» տարիները և հետսառըպատերազմյան շրջանը: 2022 թվականի ռազմավարական հայեցակարգով ՆԱՏՕ-ն հարմարվում է ևս մեկ ժամանակաշրջանի աշխարհաքաղաքական իրողություններին, որոնք բնութագրվում են Ռուսաստանի և Չինաստանի հետ նորացված աշխարհառազմավարական մրցակցությամբ:

Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի արդեն ավարտական փուլում Արևմուտքի և ԽՍՀՄ-ի միջև դաշնակցային հարաբերությունները շատ արագ իրենց տեղը զիջեցին աշխարհում իրենց ազդեցության գոտիների ընդլայնման համար ծավալված բացահայտ և հաճախ խիստ կոշտ մրցակցությանը: Այս առումով հատկանշական էր պայքարը Թուրքիայի և Հունաստանի վրա իրենց ազդեցությունը տարածելու համար: Այս պայքարում ծնվեցին «Տրումենի դոկտրինը», իսկ այնուհետև՝ արևմտաեվրոպական պետությունները ԱՄՆ-ի հովանու ներքո համախմբելու ծրագիրը՝ «Մարշալի պլանը»¹⁹: 1949 թվականից մինչև 1991 թվականը ՆԱՏՕ-ի ռազմավարությունը

potential of the CSTO as a counterbalance to NATO policy. "Austrian Journal of Humanities and Social Sciences", 2016, N 3–4:

¹⁶ Стu «Вооружение для защиты. Странам, входящим в ОДКБ, помогут отразить агрессию». ОДКБ, 16.02.2009 (https://odkb-csto.org/news/smi/vooruzhenie_dlya_zashchity_stranam_vkhodyashchim_v_odkb_pomogut_otrazit_agressiyu/#loaded):

¹⁷ Стu «НАТО игнорирует все попытки ОДКБ начать диалог по общим вызовам безопасности, заявил Николай Бордюжа, подводя итоги визита в Брюссель». ОДКБ, 28.02.2013 (https://odkb-csto.org/news/smi/nato_ignoriruet_vse_popytki_odkb_nachat_dialog_po_obshchim_vyzovam_bezopasnosti_zayavil_nikolay_bordya/#loaded):

¹⁸ Стu «Миротворцы ОДКБ помогают правоохранителям Казахстана поддерживать порядок и охранять стратегические объекты». «Первый канал. Новости», 7 января 2022 (https://www.1tv.ru/news/2022-01-07/419095-mirotvortsy_odkb_pomogayut_pravoohranitelam_kazahstana_podderzhivat_poryadok_i_ohranyat_strategicheskie_ob_ekty):

¹⁹ Стu "The Marshall Plan: Definition, Date & Cold War", 1 November 2022 (<https://www.history.com/topics/world-war-ii/marshall-plan-1>):

հիմնականում բնութագրվում էր Խորհրդային Միության ու նրա դաշնակիցների հետ ռազմաքաղաքական դիմակայության պահանջներով: Ընդամին «Սառը պատերազմի» շրջանի վերջին երկու տասնամյակների ընթացքում մեծ ուշադրություն էր ցուցաբերվում երկխոսության և լարվածության նվազեցման հարցերին²⁰:

1991 թվականին ՆԱՏՕ-ն որդեգրեց ավելի լայն մոտեցում, ըստ որի՝ գալստան և պաշտպանության հիմնական հասկացությունները լրացվում էին համագործակցության և անվտանգության հասկացություններով: 2001 թ. սեպտեմբերի 11-ի ահաբեկչություններից հետո ՆԱՏՕ-ն սկսեց ավելի մեծ ուշադրություն հատկացնել ահաբեկչության դեմ պայքարի, զանգվածային ոչնչացման զենքի տարածման, հիբրիդային պատերազմի եղանակների և զարգացող տեխնոլոգիաների հետ կապված ռիսկերի հարցերին: Դաշինքը նաև 20 տարի զորքեր է հատկացրել Եվրաստլանտյան տարածությունից դուրս, օրինակ՝ Աֆղանստանում գտնվող ահաբեկչական կենտրոնների ոչնչացման կամ, առնվազն դրանց գործողությունների վերահսկման ու կանխման համար: Հետսառըպատերազմյան ժամանակաշրջանում մշակվել ու թողարկվել են երեք ոչ դասակարգված ռազմավարական հայեցակարգեր (1991, 1999 և 2010 թ.), որոնք համալրվել են գաղտնի ռազմական փաստաթղթերով:

2010 թվականից և հատկապես 2014 թվականից ի վեր, երբ տեղի ունեցան Ռուսաստանին Դրիմի միացումը, ինչպես նաև Չինաստանի վերելքը, ստեղծվում է նոր աշխարհառազմավարական լանդշաֆտ, որին բնորոշ է նոր ռազմավարական մրցակցությունը: Ըստ այդմ 2017 թ. ՆԱՏՕ-ն սկսել է զորքեր տեղաբաշխել իր արևելյան և հարավարևելյան թևերում, իսկ ռուս-ուկրաինական զինված հակամարտության առնչությամբ 2022 թ. զգալիորեն ուժեղացնում է իր ռազմական ներուժը Արևելյան Եվրոպայում: 2022 թ. ընդունվել է նոր ռազմավարական հայեցակարգ, որն արձագանքում է այս կարևոր զարգացումներին և ուրվագծում այս արագափոխ ու բարդ անվտանգային միջավայրում իր հետագա ուղին:

Ինչպես համաշխարհային, այնպես էլ տարածաշրջանային մասշտաբով անվտանգության համակարգի ձևավորման ու պահպանման խնդիրը դարձել է ժամանակակից միջազգային հարաբերությունների կենտրոնական պրոբլեմներից մեկը և բազմաթիվ քննարկումների առարկա: Արդի գիտության ասպարեզում կա անվտանգության խնդիրների մասին պատկերացումների լավ զարգացած համակարգ: Այդուհանդերձ, այսօր հիմնական խնդիրների վերաբերյալ աշխարհայացքների խոր փոխակերպումները ակներև կերպով վկայում են, որ կա մի շարք ավանդական դրույթների վերանայման անհրաժեշտություն:

²⁰ Stu "Membership Action Plan". "NATO", 19 April 2023 ([https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_37356.htm#:~:text=The%20Membership%20Action%20Plan%20\(MAP\),the%20Alliance%20on%20future%20membership\)](https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_37356.htm#:~:text=The%20Membership%20Action%20Plan%20(MAP),the%20Alliance%20on%20future%20membership):):

Մասնավորապես՝ միջպետական հարաբերությունների կառուցվածքը հիմնովին փոխելու, ռազմական բռնությամբ ուժերի և շահերի ձեռնտու հաշվեկշիռ հաստատելու նպատակով լայնածավալ զինված միջբլոկային հակամարտության սպառնալիքը փոխարինվում է այլ բնույթի խնդիրներով և մարտահրավերներով, որոնք շատ ավելի բազմազան են, պակաս ակնհայտ և կանխատեսելի, քան նախկինում:

21-րդ դարի երկու տասնամյակները ցույց տվեցին, որ ՆԱՏՕ-ն չկարողացավ լիովին հաղթահարել ուժի առանցքային դերը, որը դրվեց Եվրոպայում անվտանգության ապահովման խնդրի հիմքում: Տեղի ունեցան մի շարք իրադարձություններ, որոնք կասկածի տակ դրեցին Դաշինքի հզորության կիրառման արդյունավետությունը՝ ապացուցելով, որ այն ոչ լիովին է համապատասխանում ժամանակակից մարտահրավերներին և սպառնալիքներին, ունակ չէ լիարժեք կերպով արձագանքելու ծագող վտանգներին: Ամերիկյան տնտեսության ճգնաժամային երևույթները, Իրաքում և Աֆղանստանում ԱՄՆ-ի և ՆԱՏՕ-ի նրա դաշնակիցների ռազմական գործողությունների հետ կապված իրադարձությունները նշանավորեցին ժամանակակից աշխարհում ամերիկյան հեգեմոնիա ապահովելու ծրագրերի անկատարությունը²¹:

Վերջին մի քանի տասնամյակում աշխարհում տեղի ունեցող իրադարձությունները ՆԱՏՕ-ի ղեկավարությանն ստիպեցին մտածել Դաշինքի ապագայի մասին: Դա արտացոլվել է դաշինքի «Ակտիվ ներգրավվածություն, ժամանակակից պաշտպանություն» նոր ռազմավարական հայեցակարգում, որը հաստատվել է 2022 թվականի նոյեմբերի 20-ին Լիսաբոնում կայացած գագաթնաժողովում:

Ինչ վերաբերում է եվրասիական (հետխորհրդային) ինտեգրմանը, ապա դրա գրեթե բոլոր սահմանակարգերին ու հաստատություններին բնորոշ են որոշակի թերություններ: Ընդհանուր առմամբ, չկան կայուն հորիզոնական կապեր, նորմատիվություն և սկզբունքներին հավատարմություն: Որպես հետխորհրդային ինտեգրման կառույց՝ Հավաքական անվտանգության պայմանագրի կազմակերպությանը բնորոշ են այս բոլոր հատկանիշները: Սովորաբար այն տարածաշրջանային կազմակերպություններին, որոնք ինտեգրման ուղղությամբ աշխատում են այնպիսի կարևոր ոլորտում, ինչպիսին պաշտպանությունն է, բնորոշ է որոշ ազգային լիազորությունների փոխանցումը վերազգային մակարդակի մարմիններին: Եթե դա տեղի չի ունենում, ապա հարց է ծագում, թե որոնք են նման կառույցի նպատակն ու գործառույթները և գործունեության մեխանիզմները:

1992 թ., երբ մշակվում էր Հավաքական անվտանգության պայմանագիրը (ՀԱՊ), հետխորհրդային տարածության համար գլխավոր մարտահրավերը Աֆղանստանում ստեղծված ռազմաքաղաքական իրադրությունն էր: Ըստ այդմ էլ պայմանագիրն ստորագրվեց Տաշքենդում: Հետագայում պարզ

²¹ Տես, օրինակ, Վ. Վ. Սելիվանով, Յու. Դ. Իլյին, Ռազմական հակամարտությունների սանձազերծման մեջ հավանական հակառակորդի զսպմանն ուղղված ռազմատեխնիկական անհամաչափ պատասխանի հայեցակարգը: «ՀԲ», 2022, հմ. 2:

դարձավ, որ ՀԱՊ-ը այն արդյունավետ միջոցը չէ, որը կապահովի տարածաշրջանային անվտանգությունը «հարավային ուղղությունում»: Հետագա իրադարձությունները ցույց տվեցին, որ Կենտրոնական Ասիայի տարածաշրջանում՝ Տաջիկստանում, բռնկված քաղաքացիական պատերազմին զուգընթաց, առաջացել է թալիբների դավանած արմատական իսլամականության տարածման սպառնալիքը²²:

Փորձելով պատասխանել հարավում ծագած իսլամիստական սպառնալիքին և դեպի արևելք ՆԱՏՕ-ի ընդլայնմանը՝ Մոսկվան տասը տարի անց նախաձեռնեց Հավաքական անվտանգության պայմանագրի կազմակերպության ձևավորումը: Սակայն դա չուժեց տարածաշրջանային անվտանգության խնդիրը: ՀԱՊԿ-ի «հարավային ուղղությամբ» ի հայտ եկան «ներքին բնույթի» նոր մարտահրավերներ և սպառնալիքներ՝ Արցախյան պատերազմը, 2005 և 2010 թվականների Ղրղզստանի հեղափոխությունները, 2005 թ. Անդիջանի ապստամբությունը, Տաջիկստանի և Ռեքեկստանի միջև սահմանային հակամարտությունները և Իսլամական շարժման գործունեությունը:

Ռեալության է արժանի նաև թյուրքական համերաշխության գործոնը: Զինված հակամարտության ընթացքում Թուրքական խորհրդի աջակցությունը, որում ընդգրկված են ՀԱՊԿ-ի մի շարք անդամ պետություններ, մասնավորապես՝ Ղազախստանն ու Ղրղզստանը, որոնք հաճախ արգելակել են ՀԱՊԿ-ի կոլեկտիվ միջամտությունը հայ-ադրբեջանական հակամարտությանը, ինչի պատճառով երկար տարիներ Հայաստանի անվտանգային պրոբլեմները ՀԱՊԿ-ի շրջանակում լուծվել են Ռուսաստանի հետ երկկողմ հարաբերությունների ձևաչափով: Ի դեպ, Բելառուսի Հանրապետությունն էլ, լինելով քրիստոնեական երկիր, ակտիվ կերպով համագործակցում է մահմեդական երկրների հետ²³: Ռուսի և պատահական չէ, որ Հայաստանի Հանրապետության դեմ Ադրբեջանի Հանրապետության ձեռնարկած բազմաթիվ ագրեսիվ գործողությունները ՀԱՊԿ-ը անտեսել է՝ որոշակիորեն խուսափելով իրական հիմքային համապատասխան քաղաքական գնահատականներից²⁴: Այս առումով հարկ է նշել, որ ՀԱՊԿ-ում ընդհանրապես զգացվում է փոխըմբռնման ու փոխվստահության պակաս:

²² Stu *Rosa Turarbekova*. How Russia is trying to compete with NATO. "IPS", 22.06.2022 (<https://www.ips-journal.eu/topics/foreign-and-security-policy/the-future-of-russias-answer-to-nato-6011/>):

²³ Stu «Александра Лукашенко приняли в исламе». «Коммерсантъ», 18.04.2016 (<https://www.kommersant.ru/doc/2966764>):

²⁴ Stu «Վարչապետ Նիկոլ Փաշինյանի հարցազրույցը Հանրային հեռուստաընկերությանը», 11.09.2023 (<https://www.primeminister.am/hy/interviews-and-press-conferences/item/2023/09/11/Nikol-Pashinyan-Interview-Petros-Ghazaryan/>), «ՀԱՊԿ-ը չի արձագանքել այնպես, ինչպես ակնկալում էինք. Փաշինյանը՝ ՀՀ տարածք Ադրբեջանի ներխուժման մասին»: «Civilnet», 16.04.2022 (<https://www.civilnet.am/news/661634/հապկ-ը-չի-արձագանքել-այնպես-ինչպես-սպասում-էինք-փաշինյանը-հի-տարածք-ադրբեջանի-ներխուժման-մասին/>), «ԱԺ նախագահը ՀԱՊԿ անդամ երկրներին կոչ է արել առանց կանխակալ քաղաքական նախասիրությունների

Տվյալ մոտեցումն ավելի է ընդգծվում այն փաստով, որ 2021 թվականի սեպտեմբերի 16-ին Դուշանբեում կայացած ՀԱՊԿ-ի գագաթնաժողովում ստորագրվեց Կազմակերպության խաղաղապահական համաձայնագրում փոփոխություններ կատարելու մասին արձանագրություն²⁵: Համաձայնագրի հիմնական կետերից առանձնանում է «համակարգող պետության» հայեցակարգի ներդրումը: Ըստ էության, գաղափարն այն է, որ հավաքական խաղաղապահ ուժերը ստեղծվում են բացառապես «համակարգող պետության» հովանու ներքո, որին որոշում է Հավաքական անվտանգության խորհրդի բարձրագույն մարմինը (անդամ պետությունների ղեկավարների խորհուրդը):

Երկարաժամկետ հեռանկարում դա նշանակում է, որ ՀԱՊԿ-ը կարող է մասնակցել ՄԱԿ-ի խաղաղապահական գործողություններին, որոնք նման կլինեն ՆԱՏՕ-ի օպերացիաներին և սահմանափակված չեն լինի նրա պատասխանատվության գոտով՝ հետխորհրդային տարածությամբ:

Շատ փորձագետներ Արձանագրության ստորագրումը կապում են ՌԻկրաինայում իրագործվող օպերացիայի համար ճանապարհի հարթելու հետ: Սա մասամբ ճիշտ է, սակայն պետք է հաշվի առնել, որ այս փոփոխություններն ուժի մեջ մտնելու համար դեռևս անհրաժեշտ է վավերացման ընթացակարգ: Այսօրվա դրությամբ փաստաթուղթը վավերացրել է միայն ՌԴ Պետդուման: ՀԱՊԿ-ի անդամ մյուս բոլոր պետությունները դեռ այս փոփոխություններին կողմ չեն քվեարկել:

Համեմատական վերլուծության ենթարկելով կոլեկտիվ անվտանգության դաշինքային մոդելները՝ ՆԱՏՕ-ի և ՀԱՊԿ-ի օրինակներով, որպես ամփոփում կարելի է առանձնացնել հետևյալը.

- կոլեկտիվ անվտանգությունը հիմնված է այն գաղափարի վրա, որ անվտանգությունը բխում է բոլոր պետությունների շահերից, և անվտանգության դեմ ուղղված սպառնալիքները հաճախ պահանջում են համակարգված միջազգային արձագանք: Պետությունները համաձայնում են դիմակայելու սպառնալիքներին և կիսելու խաղաղության պահպանման կամ դրա պարտադրման ծախսերը: Կոլեկտիվ պաշտպանությունը մի համաձայնություն է, որը սովորաբար մասնակից պետությունների միջև ձևակերպվում է կազմակերպություն ստեղծելու մասին համապատասխան պայմանագրով, որով անդամ պետությունները պարտավորվում են աջակցություն ցուցաբերել այն անդամ պետության պաշտպանությանը, որի վրա կազմակերպությանը չանդամակցող որևէ պետություն հարձակվել է:

հստակ դիրքորոշում հայտնել»: «Արմենպրես», 18.05.2023 (<https://armenpress.am/arm/news/1111252/>):

²⁵ Տես «Совет коллективной безопасности 16 сентября 2021 года в Душанбе обсудил проблемы международной и региональной безопасности и их влияние на безопасность государств – членов ОДКБ». ОДКБ, 16.09.2021 (<https://www.odkb-csto.org/session/2021/sovet-kollektivnoy-bezopasnosti-16-sentyabrya-v-dushanbe-obsudil-problemy-mezhdunarodnoy-i-regionaln/>):

- Կոլեկտիվ պաշտպանության կազմակերպությունը միավորում է այն պետություններին, որոնք բացառում են իրենց միջև պատերազմի հնարավորությունը* և ցանկանում են հետապնդել ընդհանուր անվտանգության նպատակներ՝ մեկ դաշնակցի վրա հարձակումը համարելով հարձակում բոլոր դաշնակիցների դեմ: Սա հավաքական դաշինքային մոդելի առանցքային սկզբունքներից է:
- Կոլեկտիվ անվտանգության ապահովման դաշինքային մոդելն ամենատարածվածն ու ամենակիրառականն է: Այդ մոդելով անդամ պետությունները մեխանիկորեն միմյանց օգնություն են ցուցաբերում, ընդամին այդ պարտավորությունն ամրագրված է տվյալ դաշինքի կանոնադրությունում: Նման դաշինքներից առավել նշանակալից են ՆԱՏՕ-ն և ՀԱՊԿ-ը:
- Ե՛վ ՀԱՊԿ-ում, և՛ ՆԱՏՕ-ում անդամ պետությունները կատարում են միմյանցից խիստ տարբեր ռազմական ներդրումներ, բայց ստանում են նույն երաշխիքները: ՀԱՊԿ-ի դեպքում, որտեղ քաղաքական ու ռազմական հեգեմոն պետությունը Ռուսաստանի Դաշնությունն է, անհրաժեշտ է պարզորոշել, թե ինչպես են իրացվում այդ երաշխիքները, և որքանով է Կազմակերպությունը կարողանում կատարել իր կանոնադրական պարտավորությունները: ՀԱՊԿ-ի ընդունած որոշ կարգավորումներ չունեն իրականացման անհրաժեշտ բոլոր մեխանիզմները: Օրինակ՝ ՀԱՊԿ-ն ունի միջազգային կազմակերպությունների հետ համագործակցության կարգավորող դաշտ, սակայն դրա իրականացման մեխանիզմները հստակեցված չեն: Դրա պատճառով այսօր միջազգային կազմակերպությունների հետ համագործակցությունը սահմանափակ է:
- ՆԱՏՕ-ն այսօր ներգրավված է այնպիսի գործունեություններում, որոնք նախկինում նախատեսված չեն եղել իր հիմնադիր պայմանագրով և որոնց հաճախ լինում է վատ պատրաստված: Ռևանշի դաշինքին բնորոշ են մշտապես իրագործվող բարեփոխումներով, ռազմավարական վերակողմնորոշումը և ներքին քննարկումները: Ճգնաժամային կառավարումը ՆԱՏՕ-ի անվտանգության հիմնարար խնդիրներից է: Այն կարող է ներառել ռազմական և ոչ ռազմական միջոցներ հակամարտություններից առաջ, ընթացքում և հետո ճգնաժամների ամբողջ սպեկտրով պրոբլեմները լուծելու համար: Դա ՆԱՏՕ-ի ուժեղ կողմերից մեկն է, որը հիմնված է փորձի, փորձված և փորձարկված ճգնաժամային կառավարման ընթացակարգերի և ինտեգրված ռազմական հրամանատարական կառուցվածքի վրա:
- ՆԱՏՕ-ում ԱՄՆ-ի բարձրագույն դիրքը հաճախ վիճարկում են ազդեցիկ եվրոպական անդամները՝ Ֆրանսիան և Գերմանիան: ՆԱՏՕ-ի թույլ կողմը քաղաքական-ռազմական բարդ որոշումների կայացման գործընթացն է և զինված ուժերի տեղափոխումը օպերատիվ տարածաշրջան:

* Որպես եզակի օրինակ նշենք ՆԱՏՕ-ի երկու անդամների՝ Թուրքիայի և Հունաստանի միջև 1974 թ. տեղի ունեցած կարճատև պատերազմը:

Միևնույն ժամանակ ռուսական հեգեմոնիայի ներքո ՀԱՊԿ-ը ձգտում է խաղալու ՆԱՏՕ-ի դերը՝ դառնալու այսպես կոչված «Արևելյան ՆԱՏՕ», ինչը պետք է գնահատել որպես անիրատեսական:

Միևնույն ժամանակ, հարկ է նշել, որ ՆԱՏՕ-ն վաղուց կայացած դաշինք է, որում ներգրավված են միջազգային հարաբերությունների ու պետականության հարուստ փորձ ունեցող պետություններ:

Մինչդեռ ՀԱՊԿ-ը միավորում է մի շարք պետություններ, որոնց տիտղոսային ազգերը մինչ այդ երբեք չեն ունեցել պետականություն, ուստի ի վիճակի չեն լինում արդյունավետ կերպով կառուցել իրենց հարաբերությունները միջազգային ասպարեզում, հատկապես՝ դաշնադրային կազմակերպությունների շրջանակում:

Եվ այսպես. ՆԱՏՕ-ն և ՀԱՊԿ-ը, լինելով կոլեկտիվ անվտանգության տարածաշրջանային կառույցներ և հետապնդելով գրեթե միևնույն նպատակները, տարբերվում են իրենց մասշտաբներով, կայացածությամբ ու կազմերի մեջ մտնող պետությունների միջազգային փորձառությամբ:

ОСОБЕННОСТИ РЕГИОНАЛЬНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ КОЛЛЕКТИВНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ: ПОЛИТОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ НА ПРИМЕРЕ НАТО И ОДКБ

*Т. Т. КОЧАРЯН, полковник, доктор политических наук, профессор, заместитель
Начальника по образованию и науке НИУО МО РА – Начальник ИНСИ*

РЕЗЮМЕ

Компаративный анализ союзнических моделей региональных систем коллективной безопасности, проведенный на уровне теоретических разработок, в том числе соответствующих официальных документов ведущих государств и концепций, а также практической деятельности НАТО и ОДКБ, позволяет выявить характерные для этих моделей принципы построения и механизмы деятельности подобных организаций и специфические особенности, присущие конкретно НАТО и ОДКБ. В частности, в основу идеи коллективной безопасности заложен принцип неделимости безопасности, заключающийся в том, что безопасность одного государства не должна обеспечиваться за счет другого. Основным условием формирования союзнической модели коллективной безопасности является готовность каждого участника рассматривать агрессию против одного члена как агрессию против всех членов и исключение силового решения противоречий в рамках данной организации.

НАТО было создано как противовес формирующемуся в Восточной Европе социалистическому лагерю. Целью объединения государств в системе НАТО являлось обеспечение военной безопасности отдельных государств за счет коллективной военной, политической и

экономической мощи всей Организации, т. е. совокупной мощи всех ее членов. В настоящее время НАТО порой берет на себя функции, не предусмотренные учредительным договором. В роли лидера НАТО выступают США, являющиеся на сегодняшний день ведущей мировой державой, что в значительной мере обеспечивает вес и авторитет Альянса в системе международных отношений.

Хотя перед ОДКБ были поставлены те же цели, что и перед НАТО, но она остается сугубо региональной организацией с ограниченной зоной ответственности. В связи с этим Организация за годы своего существования провела всего одну миротворческую операцию (Казахстан, 2022 г.). ОДКБ присущи определенные специфические черты, создающие объективные и субъективные факторы, препятствующие ее эффективной деятельности. Так, например, участие в ОДКБ Казахстана и Киргизии, в то же время являющихся членами Организации исламского сотрудничества и Организации тюркских государств, привело к тому, что Армения в рамках ОДКБ сотрудничала и продолжает сотрудничать в двустороннем формате практически только с Россией (Беларусь также «дала крен» в сторону ислама). И не случайно ОДКБ в определенной мере игнорировала многочисленные акты агрессии, предпринимаемые Азербайджаном против Армении, и избегала реальных глубинных политических оценок этих актов. Основным препятствием для эффективной деятельности ОДКБ можно считать то обстоятельство, что титульные нации большинства членов не имели собственной государственности и опыта созидания международных отношений.

PECULIARITIES OF REGIONAL COLLECTIVE SECURITY ORGANIZATIONS: POLITOLOGICAL CASE STUDY OF NATO AND CSTO

*T. T. KOCHARYAN, Colonel, Doctor of Political Science, Professor, Deputy Head
in Education and Research – Head of INSS, NDRU, MOD, RA*

SUMMARY

Comparative analysis of alliance models of regional collective security systems, carried out at the level of theoretical developments, including corresponding official documents of leading states and concepts, as well as performance of NATO and CSTO, enables drawing out some structural principles, typical of such models, and activity mechanisms of such organizations with specific peculiarities, inherent to particularly NATO and CSTO. More specifically, the principle of indivisibility of security, meaning that the security of one state ought not to be gained on another state's

expense, is underlying the idea of collective security. The willingness of each of the members to view any aggression against one as aggression against all the members, and the exclusion of power solution of any contradictions within the given organization are a basic term for shaping an alliance model of collective security.

NATO was established as a counterweight to the Socialist Camp, setting up in Eastern Europe. The goal for this union of states within the NATO system was to ensure the military security of separate states on account of collective military, political and economic power of the Organization as a whole, i. e., the corporate power of all of its members. At present, NATO at times undertakes functions, not provided by its founding treaty. The USA, being nowadays the world's leading power, steps up as the leader of NATO, this greatly providing for the Alliance's strength and authority in the international relations system.

Though CSTO has been set with the same goals as NATO, but it remains purely regional organization with limited area of responsibility. In this regard, in the course of the years the Organization has carried out only one peacemaking operation (Kazakhstan, 2022). CSTO is characterized by certain specific features, which allow for a number of objective and subjective factors hindering its efficient performance. Thus, for instance, the membership of Kazakhstan and Kyrgyzstan in CSTO, while being at the same time members of the Organisation of Islamic Cooperation and Organization of Turkic States, has led to the fact that in the CSTO framework, Armenia has practically cooperated and still cooperates in the bilateral format only with Russia (Belarus "having leant towards" Islam). No wonder that CSTO has to some degree ignored numerous acts of aggression Azerbaijan carried out against Armenia, and avoided real in-depth political assessments of these acts. As a main hindrance for CSTO's efficient performance can be viewed the fact that the titular nations of the majority of members didn't have their own statehood, and lacked any experience in shaping international realtions before.